

erop dat er al vóór het begin van de zestiende eeuw in Noordoost-Nederland systematisch en marktgericht is verveend. Maar dat is niet de kern van de discussie. In de tweede helft van de zestiende eeuw heeft het vervenersbedrijf in Noordoost-Nederland een proces van schaalvergroting doorgemaakt waardoor de kosten per eenheid product belangrijk konden worden verlaagd en nieuwe technieken toegepast. De vraag is nu: was dat een autonome Groninger ontwikkeling of hing dat samen met de expansie van het sociaal-economische systeem van de (zuid)westelijke Nederlanden. Het antwoord op die vraag zou nog eens overwogen moeten worden, mede in het licht van de feiten die dr. W. A. Ligtdag (*De Wolden en het water*) onlangs heeft gepubliceerd.

G. J. Borger

G. Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Dissertatie Nijmegen 1994, Memoria. Cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden; Nijmegen: SUN, 1994, 702 blz., f69,50, ISBN 90 6168 403 X).

Rooijackers opent zijn dissertatie (KU Nijmegen, 1994) met een symbolische *Thesenanslag*: in 1994 werden een gevilde reeget en twee paar konijnenoren aan de kerkdeur van Hoogeloon gespijkerd. Journalisten konden niet meer met die daad overweg, de pastoor ('best wel geschokt') begreep het misschien beter dan Rooijackers suggereert, en ook de politie was niet echt onthand. Maar het geval interesseert hem vooral omdat het goed illustreert waar het hem om gaat: hij herkende er onmiddellijk 'structurele vormelementen' in die deel uitmaken van het regionaal ritueel repertoire van Oost-Brabant. De symbooltaal ervan bleek echter nog maar door weinigen te worden verstaan, ze is een 'nagenoeg dode taal' geworden. Rooijackers wil in zijn boek die taal (de 'betekenisinhouden') reconstrueren door systematisch de uiteenlopende cultuurvormen uit het verleden contextueel te duiden. In de titel van zijn boek noemt hij dat vorm- en betekenisveld 'volkscultuur' — een beladen en riskante term. In de tekst wordt echter duidelijk dat Rooijackers hier geen beperkte sociale betekenis aan wil geven, maar er veeleer een breed dekkend cultuurbegrip onder verstaat dat verwijst naar datgene wat het gehele volk in beginsel gemeenschappelijk heeft: de rituele vormgeving van het dagelijks leven.

Rooijackers' boek is bedoeld als een vertaalslag van het lopend volkskundig onderzoek in de richting van de sociale wetenschappen. Dat valt in zijn definities te merken. Hij definieert het 'overkoepelende begrip volkscultuur' heuristisch als 'een stelsel van groepsculturen (culturele circuits)... die beschikken over specifieke routines (gedragsrepertoires) en vaste codes (rituelen)'. Zijn benadering draait daarbij 'om de wisselwerking tussen betekenisgeving en vormgeving in een pluriform stelsel van groepen waarin machtsverschillen een grote rol spelen' (10). Groepen, netwerken en cultuurbemiddeling staan dus centraal. Omdat vormgeving en betekenisgeving niet even stabiel zijn maar aan wisselende veranderingsritmes beantwoorden, verloopt het proces niet lineair. Een evolutionistisch moderniseringsdenken dat een voortdurende groei van rationaliteit in de wereld postuleert, zoals een oudere sociaal-economische geschiedenis dat wilde, wijst Rooijackers dan ook resoluut af.

Nu is de wisselwerking tussen vorm en betekenis niet rechtstreeks kenbaar. Historische volkscultuur wordt bijna steeds via bronnen van normatieve aard overgeleverd: voorschriften, verbodsbepalingen, kerkelijke of gerechtelijke vormen van repressie, verontwaardigde verslaggeving van tegenstanders. Rooijackers construeert daarom een interpretatiemodel dat de wisselwerking tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk naar voren haalt, en de bronnen zoveel mogelijk op hun normatieve lading schoont. Dat hij de volkscultuur zo soms 'volksker' invult dan zij in werkelijkheid moet zijn geweest, is een methodologisch euvel dat we maar

even voor lief nemen. De volkscultuur van de elite komt later nog wel eens aan bod. Bovendien is Rooijackers' volkscultuur sterk religieus gekleurd. Ook dat heeft met zijn bronnen te maken. Niet alleen trad de kerk in het verleden bij uitstek op als vormgever, hoeder of politieagent van de culturele codes en hun betekenis, ook speelt in Oost-Brabant nog extra mee dat de kerk van de meerderheid verdacht was bij de overheid, zodat er vaak minstens drie partijen in het spel zijn, en religie de voor allen herkenbare taal of inzet van de conflicten werd.

Voortbouwend op deze uitgangspunten, geholpen door een trefzekere eruditie, en gestuurd door een benijdenswaardige flair voor de schijnbare rommel achter de coulissen van de geschiedbronnen heeft Rooijackers een sterk en voorbeeldig boek over de vorm- en zingeving van het dagelijks leven in pre-industrieel Oost-Brabant geschreven. Hoewel verstoken van een Gouden Eeuw, blijkt het reliëf van het Brabantse kopergeld zeker zo beeldrijk als het Hollandse. Soms lijkt het koper er de plaats van het goud in te nemen, alsof de wisselwerking tussen confessioneel wantrouwen en omgangs-oecumene de Brabantse samenleving per saldo meer kleur heeft gegeven. Misschien komt dat ook wel omdat het boek krachtig is gecomponeerd, rijk en veelzijdig gedocumenteerd, zowel vanuit het tekst- als vanuit het beeldmateriaal gedacht, en in zijn verhaalstructuur steeds dicht bij andere verbeeldings- en belevingswerelden weet te blijven. Zonder het kaleidoscopisch gezichtspunt te verwaarlozen, zien we het Oost-Brabantse leven er steeds in een dubbele interactie: sociaal (het handelen in confrontatie met anderen), en cultureel (de betrokkenheid van zingeving op vormgeving).

In het eerste hoofdstuk legt Rooijackers nauwkeurig verantwoording af van zijn theoretische uitgangspunten en zijn methodiek. De lezer vindt daar doordachte paragrafen over mentaliteitsgeschiedenis en etnohistorie, historische gedragswetenschappen, Europese etnologie, en religiegeschiedenis, die een goede handleiding vormen voor wie zich daar snel over wil informeren. In hoofdstuk 2 wordt het klassieke beeld van Brabants volksaard gedeconstrueerd en introduceert Rooijackers zijn eigen methodisch alternatief voor de perceptie van Brabants identiteit. Na hoofdstukken over de wereldlijke en kerkelijke kaders van de regio en over de kerkelijke bemiddelaars van het heilige (priester en predikant), volgt in vier omvangrijke hoofdstukken de kern van het boek. Rooijackers groepeerde zijn rituele repertoires op aandachtsvelden van antropologische aard: de beleving van tijd en ruimte, leeftijdgebonden cultuurvormen, de rituele markering van het dagelijks leven (overgangsrituelen, feesten), vormen van sociale interactie via woord en beeld. Deze abstracte onderzoeksvelden zijn onderverdeeld in paragrafen die naar herkenbare thema's verwijzen, door het beschavings- en/of het kersteningsoffensief indertijd als problematisch aangewezen: heilige plaatsen, sabbatsrust, vastentijd, jongerengroepen, charivari, kwanselbieren, nachtvrijen, carnaval, doodsmalen, schutterijen, devotionalia, enz.

Met zulke thema's heeft een auteur al gauw de smullers op zijn hand, zeker nu 'boeiend' gelijk is komen te staan met 'beeldend'. De bewijsplaatsen, uit hun context gerukt, gaan gemakkelijk een eigen leven leiden, met gefixeerde betekenissen en een valse suggestie van continuïteit. Cultuurhistorici en volkskundigen staan hier voor een geducht dilemma. Ze moeten het midden zien te houden tussen het risico van reïficatie en de noodzaak beeldend, dus concreet te blijven, door voorvallen uit het veld te isoleren en er een bijzondere status in het betoog aan te geven. Rooijackers toont zich hiervan voortdurend sterk bewust. Zijn dissertatie is een model van methodische reflexie. In het grotendeels daarvan afgeleide *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant* (Nijmegen, 1995), dat veel thematischer is geordend, levert hij naar mijn smaak echter te gemakkelijk voer voor de achterkant van een kwaliteitskrant in komkommertijd, en daarmee voor de wederopbloei van het reïficatie-euvel dat zijn dissertatie juist wilde bestrijden.

Een auteur van zo'n vol boek kan moeilijk worden verweten dat hij niet alles behandelt. De

keus is al heel ruim bemeten. Maar de lezer moet zich wel realiseren dat Rooijakkers' uitgangspunten eveneens verlies meebrengen. Zijn invalshoek heeft te maken met de positie die hij kiest in een volkskundig debat. Hoewel er veel geschiedenis in zijn boek zit, is zijn benadering toch heel duidelijk volkskundig, etnologisch, antropologisch, of hoe men het noemen wil. Twee benaderingswijzen laat hij dan ook in de schaduw: die van de sociale differentiatie en die van het historisch proces. Rooijakkers' Brabantse samenleving kent wel ongelijke partners die met macht spelen, maar analyseert niet echt op ongelijkheid. De procesmatige behandeling is evenmin afwezig, integendeel, maar het gaat daarbij vooral om allerlei vormen van interpersoonlijke of groepsgewijze interactie, niet om metaprocessen waarbinnen die interacties zelf weer structurelementen zijn. Ondanks wat beginselverklaringen in tegenovergestelde richting behandelt Rooijakkers de geschiedenis in wezen horizontaal: alle jaren zijn gelijk. Dat komt omdat hij zijn problematiek niet in historische maar in antropologische termen definieert. Het gaat hem primair om het groepshandelen en zijn betekenis, om het mechanisme, niet om de drijfveer. Historische veranderingen zijn voor hem vooral een instrument om betekenis te achterhalen, in plaats van dat betekenisverandering hem op het spoor van metaprocessen zet. Wat beweegt echter een boerensamenleving tot verandering? Is ze soms structureel inert en moet de impuls van de interactie met 'het andere' komen: stedelijke cultuur, exogene elites, sociale ambities? De wat overbodige scherpte van Rooijakkers' uitval tegen Van den Eerenbeemts evolutionair en 'romantisch' moderniseringsconcept zal aan een binnen-Brabants conflict liggen. Zelf legt hij bij wijlen een wat romantisch waas van rituele authenticiteit en symbolische onbevangenheid over zijn boeren, dat ook wel een vraagteken verdient. Het zij hem vergeven. Zonder een minimum aan empathie geen cultuurgeschiedenis.

Willem Frijhoff

G. Rooijakkers, *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant* (Nijmegen: SUN, 1995, 176 blz., f29,50, ISBN 90 6168 447 1).

In januari 1995 stond in een Brabantse regionale krant een klein bericht: 'De ingang van het gemeentehuis in Rosmalen is het afgelopen weekeinde besmeurd met koffiefilters, theezakjes, televisiegidsen en pepernoten. Dader(s) besmeurden de deur met uitwerpselen. Eind december 1993 is de ingang ook besmeurd'. Voor de moderne lezer zijn dit soort incidenten niet meteen te begrijpen. De directe aanleiding valt misschien nog wel te achterhalen. Aan parate kennis over de oorsprong en context van zo'n vorm van volksgericht ontbreekt het vaak. Zulke gebeurtenissen spreken echter wel tot de verbeelding.

Gerard Rooijakkers, onderzoeker aan het P. J. Meertens-instituut te Amsterdam en conservator van Museum 't Oude Slot, Centrum voor het Kempische volksleven in Veldhoven, probeert dit hiaat met dit boek, geschreven voor een breed publiek, voor een deel op te vullen. Het boek is dan ook een voortvloeisel uit een tiendelige radio-serie over Brabantse volksgebruiken die in 1995 werd uitgezonden door Omroep Brabant naar aanleiding van de eveneens bij de uitgeverij SUN in de reeks Memoria verschenen studie *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant, 1559-1853*. Het boek is zeer prikkelend geschreven en ook in zijn opzet geslaagd te noemen. Vooral als men na het lezen van elk hoofdstuk weer een samenhang kan ontdekken tussen hedendaagse gebruiken en vroegere volksgebruiken, vormt dit een grote aanzet dit boek tot het einde door te nemen. Toch is het leggen van een direct verband tussen spinningen ofwel labbayen (avonden, waarbij jonge mensen na een naaikransje bijeenkwamen) en de *houseparties* van tegenwoordig misschien wat ver gezocht. Dat past meer op de wervende achterflap van het boek, waar het dan ook te vinden is.